

В.В. Гулай

*доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів*

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА МАЙБУТНЄ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЧУТОК СЕРЕД УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ СИТУАЦІЇ

В статті робиться спроба аналізу чуток щодо майбутнього Західної України, долі найбільших етнонаціональних спільнот, що поширювалися серед українського та польського населення краю на завершальному етапі Другої світової війни, в умовах утвердження тотального контролю сталінського режиму над усіма сферами політичного, економічного, культурного та релігійного життя краю.

Ключові слова: аналіз чуток, Друга світова війна, Західна Україна.

Помітну роль у комунікації, серед іншого в міжнародних і міжетнічних комунікаційних взаємодіях, відіграють чутки як специфічна форма недостовірної або частково достовірної інформації про певні події чи ситуації, що надходить від однієї особи або групи осіб. Чутки специфічним чином відтворюють громадську думку, настрої, стереотипи й установки масової аудиторії, інформаційну ситуацію в регіоні чи країні загалом. Аналіз чуток дозволяє суттєво доповнити картину громадської думки, політичних настроїв, ставлення до керівництва країни, державного устрою, зокрема, й етнонаціональних спільнот, що складається на основі традиційних і, як звичайно, прямолінійних, а від цього далеко неповних методів дослідження.

*Завершальний етап другої світової війни та майбутнє західної України:
специфіка функціонування чуток серед українського та польського
населення в умовах невизначеної міжнародно-правової ситуації*

Одним з перших вітчизняних дослідників, що обґрунтував потребу аналізу чуток, передовсім під кутом зору їх комунікативних особливостей виникнення та поширення, став професор Г. Почепцов [14; 15]. Соціально-психологічну специфіку чуток докладно розглядає івано-франківський соціальний психолог Л. Орбан-Лембрик [10; 11]. Варті уваги праці когорти ряду сучасних російських авторів [8; 9].

Метою пропонованої наукової розвідки є характеристика чуток щодо майбутнього Західної України на завершальному етапі Другої світової війни

Відповідно до поставленої мети необхідно передусім виконати такі дослідницькі завдання:

- визначити характерні ознаки чуток як комунікативної одиниці;
- вказати на комунікативні особливості функціонування чуток у кризові періоди життєдіяльності етнонаціональних спільнот;
- розкрити специфіку чуток окресленого характеру серед українського й польського населення.

Чутка – специфічний спосіб інтерпретації інформації, зумовлений дефіцитом поінформованості, невизначеністю ситуації, поширенням настроїв тривоги та страху в суспільстві, якому притаманні деформованість, узагальненість, актуальність змісту; простота, доступність, емоційність, неофіційність форми подачі; циркуляція / самопоширення / актуалізація в процесі поширення в усній формі через канали міжособистісної комунікації [1, с. 239].

Чутки різняться за функціями, експресивними та інформаційними параметрами, джерелам походження, силою впливу, поширенням, інтенсивністю циркуляції, вірогідністю виникнення [1, с. 247].

Глибинна сутність цього феномену суспільних комунікацій полягає в подачі / інтерпретації народом / для народу актуальної інформації, яка в конкретних умовах є дефіцитною, сенсаційною, неоднозначною, незрозумілою, загрозливою /

обнадійливою. Саме це й дозволяє чутці разом з такими комунаційними факторами, як стереотипи, міфи, ритуали виконувати функцію ініціювання / провокування запуску механізму психологічного автоматизму, що лежить в основі будь-якої маніпулятивної дії [18, с. 6].

Ефективність чуток обумовлюється навіть самою формою комунікації – «із вуст у вуста». Вербальність, сповнена довірливості, дає змогу адресантові продемонструвати свою значущість (у процесі передачі інформації – чутки – він передбачає особисте утвердження чи / та підвищення свого позиціонування), а адресатові – відчутти себе причетним до обраних. Загальне ж відчуття володінням «надзнанням», спільна причетність до таємного підвищує статус обох – як адресанта, так і адресата. Адресат, отримавши інформацію, набуває ролі адресанта лише у випадку зацікавленого сприйняття інформації. Тільки те, що цікаве, може передаватися, протидіючи природному затуханню [15, с. 398].

Поширення різноманітних чуток, насамперед в умовах війни, стає відповіддю на невизначеність, свідчить про колективні тривожні очікування, групові (соціальні, етнічні, конфесійні) переживання.

Початок відновлення радянського режиму в західних областях України поклало звільнення їх від німецької окупації під час важких і кровопролитних боїв. 27 січня 1944 р. з'єднанням 13-ї й 60-ї армії 1-го Українського фронту розпочалася Рівненсько-Луцька операція з метою розгрому в районі цих міст сильного німецького угруповання. Через низьку забезпеченість танками в операції масово була використана кавалерія. 1-й і 6-й гвардійський кавалерійський корпуси вдалими маневрами вийшли в тил угруповання ворога в райони Рівного й Луцька [3, с. 113-114]. 2 лютого радянські війська зайняли ці міста.

Саме тоді мешканець Рівно поляк Вольчак говорив: «Успіхи Червоної армії – це нуль. Червона армія ще буде відступати з території Польщі і Західної України» [19, арк. 30].

Ранком 4 березня 1944 р. війська ударного угруповання 1-го Українського фронту перейшли в наступ у напрямку на Тернопіль-Проскурів, що створювало загрозу оточення майже всієї групи армій «Південь». За свідченням очевидців, тут «зав'язалася найжорстокіша битва, якої ми не бачили з часу Курської дуги». Розгорнувши на цьому рубежі до 9 танкових і 6 піхотних дивізій, німецькому командуванню вдалося затримати наступ радянського ударного угруповання, а з 10 березня центральні армії 1-го Українського фронту перейшли до оборони [4, с. 283].

Проте вже 21 березня 1944 р. ударне угруповання 1-го Українського фронту відновило свій наступ. Розвиваючи успіх, 24 березня 1-ша танкова армія вийшла до р. Дністер у районі Заліщиків і бойові дії перенеслися на терени Галичини. До 28 березня 1-му Українському фронту вдалося затиснути в районі на північний схід від Кам'янця-Подільського до 20 німецьких дивізій. Однак міцного внутрішнього і зовнішнього фронту оточення створено не було. У зв'язку з ізоляцією 1-ї танкової армії в обороні противника на південь від Тернополя утворився величезний пролом. Для його закриття німецьке командування почало висувати в район Станіслава 1-шу угорську армію, а також війська, які прибували з Франції, Данії, Німеччини і Югославії. Користуючись розривами, що були в оперативній побудові 1-го Українського фронту, оточене угруповання противника з району Кам'янця-Подільського почало пробиватися на м. Бучач. Одночасно звідти силами 3 піхотних і 2 танкових дивізій було завдано сильного деблокуючого контрудару. 5 квітня 1-й танковій армії Вермахту вдалося з'єднатися зі своїми військами. 11 квітня з'єднання 1-го Українського фронту перейшли до оборони [3, с. 119-122].

Влітку 1944 р. становище нацистської Німеччини стрімко погіршилося, адже 6 червня розпочалося англо-американське вторгнення до Нормандії, що змусило Гітлера вести війну на два фронти. Крім того, у червні-липні розгорнувся великий наступ радянських військ у Білорусії. Водночас на території Західної

України, ще не зайнятій Червоною армію, оборонялося потужне угруповання військ групи армій «Північна Україна» чисельністю понад 600 тис. вояків, 6300 гарман і мінометів, 900 танків, 1085 літаків. Чисельність 1-го Українського фронту Червоної армії досягала 1 млн. вояків, 1614 танків, 2806 літаків і майже 14 тис. гарман мінометів [4, с. 283].

Радянське керівництво було добре обізнане з етнополітичною ситуацією в Західній Україні. Й. Сталіну, наприклад, повідомили, що в період німецької окупації до Львова прибуло понад 40 тис. мешканців, з яких принаймні 30 тис. – поляки, які раніше жили в Кракові, Варшаві та інших польських містах [2, с. 24]. На завершальному етапі Другої світової війни утримання у складі Польщі Львова як центру східних «кресів» більшість польського населення та діячів підпілля вважали закономірною винагородою за їхню участь у боротьбі проти гітлерівської Німеччини. Забезпечити вагоміші, насамперед військово-тактичні, позиції поляків під час визначення майбутніх східних кордонів Польщі повинна була широкомасштабна операція Армії Крайової під назвою «Буря» (Burza). План «Бурі» передбачав мобілізацію відділів АК в часи наближення фронту й відходу німецьких військ, виступу та перебрання влади у конкретній місцевості перед вступом до неї радянських військ. Політичне завдання цієї акції полягало в тому, щоб представити радянській владі загони АК як законних господарів цієї території, представників підпільної Польської держави та польського уряду в екзилі [12, с. 184].

Задум Львівсько-Сандомирської стратегічної наступальної операції передбачав наступ військ 1-го Українського фронту з метою прориву оборони противника на двох напрямках, розсіченні і розгром його угруповання частинами, вихід на рубіж Замостя-Яворів-Галич. Надалі планувався наступ військ на Томашів і Краків. Виконання цього завдання повинно було збігтися за часом із виходом військ Білоруських фронтів на Віслу. Для забезпечення ударного угруповання фронту з півдня передбачалося завдання допоміжного удару на Станіслав силами однієї загальновійськової армії [3, с. 130].

Прорвавши 17 липня добре організовану німецьку оборону в районі с. Колтів на північ від Золочева, радянські танкові з'єднання доволі швидко оточили та розгромили у т. зв. Бродівському котлі сім гітлерівських дивізій та 14-ту дивізію військ СС "Галичина". Уже 27 липня майже без бою Червона армія зайняла Львів. 24 липня внаслідок успішного наступу на територію Волині було зайняте велике польське місто Люблін.

У значно складнішій обстановці розвивався наступ військ 4-го Українського фронту на Карпатському напрямі. Долаючи сильний опір противника частини фронту 5 серпня 1944 р. зайняли Стрий, 6 серпня – Дрогобич, а 7 – вибили противника із Борислава та Самбора. У жовтні 1944 р. радянські війська завершили звільнення території утворених перед війною областей Радянської України та вступили до Закарпаття.

Попри беззаперечні успіхи Червоної армії під час визволення Західної України наприкінці 1944 – початку 1945 рр. помітної суспільної напруги у краї додавала невизначеність її остаточного міжнародно-правового статусу Західної України. Різні візії майбутнього західноукраїнського регіону знаходять яскраве, часом неймовірне, відображення у чутках, що ретранслявали представники чи то українського, чи то польського населення.

Мешканець с. Валучів Жидачівського району Дрогобицької області українець Семен Рибак поширював серед односельчанам таку інформацію: «Радянській владі існувати не довго. Німеччина скоро капітулює, після чого Англія та Америка наведуть новий порядок в Західній Україні». Інший український селянин Михайло Купчик, виявляв більшу «обізнаність» у проблемах міжнародної політики під кінець Другої світової війни, поширюючи доволі неординарні за змістом чутки: «Англія продиктувала Радянському Союзу створити незалежну Польщу і Радянський Союз змушений був це зробити. Немає ніякого сумніву, що такі ж вимоги будуть продиктовані при створенні самостійної Української держави» [5, с. 26].

Проаналізувавши спеціальне повідомленні НКДБ УРСР про політичні настрої польського населення Західної України від 29 червня 1944 р., можна твердити про поширення серед принаймі двох (оптимістичної і песимістичної) візій майбутнього на рівні чуток. Проілюструємо це на прикладі мешканців м. Луцька. Якщо, домогосподарка Абрамович виходила з того, що «Польща повинна мати Східний кордон по Дніпру, так диктують Советам наші союзники – Англія і Америка. Червона Армія визволить територію Польщі від німців, а потім її займе польська армія», то інша мешканка Хохол була переконана: «Поляків забрали в Червону Армію, але вони там служити не будуть і створять свою Польщу, а Совети, якщо не підуть, - їх виріжемо», і тоді ж інша полька Плата лише песимістично константувала: «Важкі часи настали для поляків. Прийшли до нас одні визволителі – німці, вивезли всю нашу молодь до Німеччини. Тепер прийшли інші визволителі – совети, пограбували всіх і останніх людей вивозять до Сибіру...» [16, с. 29-30].

Надзвичайно поширеною серед частини польського населення була орієнтація на допомогу Заходу. Як висловився невдовзі після відновлення радянської влади у Львові професор Львівського медичного інституту Мартиняк: «Ще не відомо де пройде радянсько-польський кордон. Я чув, що англійці та американці домагаються, щоб кордон пройшов на 60 км східніше Львова, який таким чином залишиться за Польщею» [6, арк. 19].

Як бачимо, попри різні міжнародні вектори, для цих чуток властивим була акцентуалізація на ролі США та Великобританії у вирішенні подальшої долі Західної України, звичайно, на користь власної етнічної спільноти.

Нерозв'язаність проблеми кордонів у повоєнній Центральній-Східній Європі не дозволяла керівництву СРСР почувати себе повним господарем у західноукраїнському регіоні. Саме тому чинився сильний тиск на уряди Польщі, Румунії та Чехословаччини. Погоджену на Кримській конференції (4–11 лютого 1945 р.) керівників СРСР, США та

Великобританії лінію радянсько-польського кордону було закріплено договором про радянсько-польський державний кордон, підписаним 16 серпня 1945 р. у Москві В. Молотовим та Є. Осубкою-Моравським. Отже, польський прокомуністичний уряд визнав входження 1939 р. до складу СРСР Західної України.

Розпач значної частини польського населення, яка чи не до кінця очікувала на допомогу Заходу в справі приєднання Західної України до відновленої Польської держави, ілюструють чутки про «продаж» США та Великобританією поляків Західної України Радянському Союзу. «Продали нас Англія й Америка. У ситуації, що склалася, ми, поляки, ще багато перетерпимо, але через нас Черчілль і Рузвельт будуть продавати свої портфелі на базар», - як переконував один із мешканців Луцька [17, с. 484].

Окремої уваги варті чутки, які супроводжували переселення польського населення Західної України, коли була підписана угода між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення про взаємну евакуацію населення від 9 вересня 1944 р.

Своєю неймовірністю вражають, сповнені впливом стереотипів про «польськість» Львова, слова львів'янки Яни Кукурської: «Добре, що нам допомогла Англія укласти угоду з УРСР про переселення поляків до Польщі. Коли ми переїдемо в Польщу, то за допомогою Англії сформуємо свій уряд, а Червону армію примусимо піти з Західної України, а згодом знову повернемося у свій Львів» [17, с. 55, 58].

У спецдонесеннях УНКДБ в Дрогобицькій області вказувалось на численні негативні висловлювання, що поширювалися серед польського населення, на кшталт поширюваних завгоспом Дрогобицького ліспромгоспу Юзефом Венжиняком чуток: «Навіщо мені їхати в Польщу. Війна ще буде продовжуватись між Радянським Союзом, Англією та Америкою...» [7, арк. 46].

У жовтні 1944 р. мешканець с. Угірці Самбірського району Дрогобицької області С. Бабиш переконував своїх односельчан: «Скоро Радянської влади тут не буде, тому що Англія і Америка доб'ються, що тут буде польська територія, а значить полякам виїздити звідси немає чого...» [13, с. 232].

Розгортання репресій проти українського й польського населення сприяло ще більшому утвердженню атмосфери страху, взаємних підозр, що, у свою чергу, дозволяло органам держбезпеки ефективніше здійснювати власне основне завдання – контроль громадської думки та недопущення антирадянської діяльності, зокрема, і через покарання за поширення відповідних чуток.

Підводячи попередні результати дослідження обраної проблематики, необхідно вказати на помітний вплив чуток на громадську думку та свідомість населення Західної України в роки Другої світової війни. Серед українського та польського населення краю функціонували доволі неординарні, з точки зору об'єктивних міжнародно-правових реалій, насамперед позицій керівництва Радянського Союзу, Великобританії та США, чутки щодо відновлення Польської держави, і тільки в цьому зв'язку - майбутнього Західної України.

Література

1. Бойко О. Чутка як інструмент політичного маніпулювання / Олександр Бойко // Сучасна українська політика; – Вип. 21 / ред. Кол.: Левенець Ю.А. – шеф-редактор, Михайльченко М.І. – голова та ін. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – С. 238-248.
2. Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським повстанським рухом / В. Гриневич // “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. : зб. док. / упор. Ярослав Дашкевич, Василь Кук / Львівське відділення ІАУД ім. М.С. Грушевського НАН України; Канадський інститут українських студій Албертського університету / Ярослав Дашкевич, Василь Кук. – Львів : Література агенція “Піраміда”, 2010. – С. 5 - 44.

3. Грицюк В.М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / НАН України, Ін-т історії України / Валерій Грицюк. – К., 2010. – 150 с. – (Серія “Україна. Друга світова війна. 1939–1945”).
4. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / В. Грицюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси: у двох книгах / ред. кол.: В.А. Смолій (гол. редкол.) Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 208-302.
5. Гулай В.В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.): дис. ... кандидата іст. наук: за спец. 07.00.01 «Історія України» / Гулай Василь Васильович. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 194 с.
6. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). - Ф П-3. Львівський обласний комітет Комуністичної партії України. Оп. 1. Спр. 63. Інформації обкома партії в ЦК ВКП (б) і ЦК КП(б)У по політичеським настроєнням польського населення в зв'язи с прийнятием Соглашения между правительством УССР и Польским Комитетом Национального Освобождения. 17 июня 1944 р. – 1 ноября 1944 г.- 77 л.
7. ДАЛО. Ф. П-5001 Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України. Оп 2. Спр. 23. Переписка с управлением НКГБ, спецдонесения о тер. актах на совпарт. актив со стороны украинских буржуазных националистов и др. 13.VI-22.XI.1944 г., 90 л. [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.ecsocman.edu.ru/data/pdf
8. Латынов В.В. Слухи: социальные функции и условия появления / В. В.
9. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии / А.П. Назаретян. – СПб.: Питер, 2003. – 192 с.;

10. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник / Лідія Ернестівна Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с.
11. Орбан-Лембрик Л.Е. Чутки як соціально-психологічне явище / Л.Е. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2004. - №3 (5). – С. 47 – 62.
12. Піскунович Г. Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речі Посполитої у 1939–1945 рр. / Г. Піскунович // Україна-Польща: важкі питання: матер. II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”. – Варшава, 1998. – Т. 1–2. – С. 178-188.
13. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Том. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946 / ред. Кол. : М. Вінярчик-Коссаковська, Ю. Шаповал, Г. Якубовський та ін. / М. Вінярчик-Коссаковська, Ю. Шаповал, Г. Якубовський. – Варшава-Київ : Архів міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польщі, Державний архів Служби безпеки України, 2000. - 1008 с.
14. Почепцов Г.Г. Информация и дезинформация / Георгий Почепцов. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 256 с.;
15. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Георгий Почепцов. - М.: Рефл-бук, - К. : «Ваклер», 2003. – 656 с.
16. Сергійчук В. Депортації поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944 - 1946 роках / Володимир Сергійчук. - К. : Українська Видавнича Спілка, 1999. - 192 с.
17. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни: Документи з українських архівів і польські публікації / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2003. – 576 с.
18. Теорія та практика комунікації: навчальний посібник / Н.М. Білас, В.В. Гулай, А.Я. Добрянський, У.В. Ільницька, Ю. О. Лунь, Р.Я. Пасічний. – Львів : П Воробйов Г.М., 2006. – 112 с.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії

Завершальний етап другої світової війни та майбутнє західної України: специфіка функціонування чуток серед українського та польського населення в умовах невизначеної міжнародно-правової ситуації

України. - Оп. 23. Спр. 892. Докладные записки, информации, справки, спецдонесения о политических настроениях польского населения западных областей УССР, освобожденных от немецких захватчиков. 6 января – 9 декабря 1945 г. - 196 л.

The effort of rumour analysis of the future of West Ukraine and the fate of the biggest ethnolnational communities that have spread amound the Ukrainian and Polish popblation at the final stage second World War are being made in the article, establishing total control over all the Stalinist sphere of political, economic, cultural and religious life of the land

Key words: rumour analysis, second World War, West Ukraine.

В статье делается попытка анализа слухов относительно будущего Западной Украины, судьбы наиболее численных этнонациональных общин, которые распространялись среди украинского и польского населения на завершающемся этапе Второй мировой войны, в условиях утверждения тотального контроля сталинского режима на всеми сферами политической, культурной и религиозной жизни края.

Ключевые слова: анализ слухов, Вторая мировая война, Западная Украина.